

MAPIRANJE

OPŠTIH I SPECIJALIZOVANIH SERVISA PODRŠKE I POMOĆI
ZA ŽRTVE RODNO ZASNOVANOG NASILJA
U GRADU DOBOJU I OPŠTINI STANARI
sa fokusom na rehabilitaciju i reintegraciju

Novembar, 2021. godine

SADRŽAJ:

UVOD

1. Cilj istraživanja	3
2. Metodologija istraživanja i ciljano područje	4
3. Međunarodni standardi zaštite žrtava nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja	5
4. Zakonski okvir podrške i pomoći žrtvama nasilja u Republici Srpskoj	8
5. Mapiranje opštih i specijalizovanih servisa podrške i pomoći	15
6. Proširena prava određena odlukama jedinica lokalne samouprave	18
7. Preporuke i smjernice	20
8. Reference	22

Kreiranje ovog dokumenta podržano od strane Austrijske razvojne agencije u okviru regionalnog projekta „Institucionalizacija kvalitetnih usluga za podršku i integraciju žena koje su preživjele nasilje“.

UVOD

„Mapiranje opštih i specijalizovanih servisa podrške i pomoći za žrtve rodno zasnovanog nasilja u gradu Doboj i opštini Stanari sa fokusom na rehabilitaciju i reintegraciju“ koji uključuje preporuke i smjernice za unapređenje rehabilitacije i reintegracije preživjelih rodno zasnovanog nasilja za grad Doboj i opštinu Stanari, je dokument izrađen u okviru projekta „Institucionalizacija kvalitetnih usluga za podršku i integraciju žena koje su preživjele nasilja“, koji Udruženje građana „Budućnost“ realizuje u periodu od 15. avgusta do 15. decembra 2021. godine na području grada Doboja i opštine Stanari. Projekat je podržala Fondacija „Udružene žene“ iz Banja Luke u okviru regionalnog projekta „Institucionalizacija kvalitetnih usluga za podršku i integraciju žena koje su preživjele nasilje“, koji finansira Austrijska razvojna agencija.

Cilj projekta je osigurana efikasnija rehabilitacija i reintegracija žrtava rodno zasnovanog nasilja od strane institucija – subjekata zaštite grada Doboja i opštine Stanari kroz razvoj politika i standarda i primjenu referalnog mehanizma u ovim lokalnim zajednicama, uključujući i izdvajanje sredstava za proširene usluge.

Projektne aktivnosti uključuju uspostavljanje saradnje sa predstavnicima opštinskih i gradskih struktura na području grada Doboja i opštine Stanari, kolaboraciju sa organizacijama civilnog društva te prikupljanje i analiziranje podataka o opštim i specijalizovanim servisima podrške sa fokusom na rehabilitaciju i reintegraciju preživjelih rodno zasnovanog nasilja, a s ciljem provođenja zalagačkih aktivnosti koje doprinose unapređenju položaja žrtava rodno zasnovanog nasilja na području targetiranih lokalnih zajednica.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Osnovni cilj istraživanja jeste mapiranje opštih i specijalizovanih servisa podrške i pomoći za žrtve rodno zasnovanog nasilja te proširenih prava utvrđenih adekvatnim odlukama jedinica lokalne samouprave u svrhu pripreme preporuka i smjernica za unapređenje rehabilitacije i reintegracije preživjelih rodno zasnovanog nasilja za grad Doboj i opštinu Stanari.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I CILJANO PODRUČJE

Metodologija istraživanja uključuje intervjuisanje profesionalaca i profesionalki iz ciljanih servisa podrške i pomoći, te prikupljanje podataka putem dopisa i desk istraživanje. Prikupljanje podataka o dostupnim opštim i specijalizovanim servisima podrške i o proširenim uslugama podrške i pomoći uključilo je intervjuisanje predstavnika/ca institucija, prije svega gradskih/opštinskih struktura, centara za socijalni rad, predstavnika/ca organizacija civilnog društva te građana i građanki sa područja grada Doboja i opštine Stanari. U svrhu istraživanja i izrade analize kreirana su četiri istraživačka alata – upitnik za centre za socijalni rad, upitnik za lokalne uprave, upitnik za organizacije civilnog društva i upitnik za građane/ke. Istraživanje je realizovano u periodu od 15. septembra 2021. godine do 30. oktobra 2021. godine.

Ciljano područje istraživanja su grad Doboj i opština Stanari. Grad Doboj je centar dobojske regije i po veličini spada u pet najvećih gradova u Republici Srpskoj. Drugo područje istraživanja je novoformirana opština Stanari koja je osnovana 2014. godine i koja se do skora u pogledu porodično pravne i socijalne zaštite, ali i srodnih usluga vezanih za rodno zasnovano nasilje, oslanjala na Grad Doboj i njegove servise podrške.

MEĐUNARODNI STANDARDI ZAŠTITE ŽRTAVA NASILJA U PORODICI I RODNO ZASNOVANOG NASILJA

Kada govorimo o međunarodnim standardima zaštite žrtava nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja tu prije svega mislimo na dokumente usvojene na nivou Ujedinjenih nacija (UN), Savjeta Evrope (SE) i Evropske unije (EU), ali i na preporuke i odluke tijela koja prate primjenu međunarodnih dokumenata.

Kao ključni međunarodni dokumenti u pomenutom smislu izdvajaju se Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) sa Opštom preporukom broj 19 i Opcionim protokolom i Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija).

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)¹ usvojena je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1979. godine kao prvi međunarodno priznati dokument o pravima žena i kao jedan od značajnijih međunarodnih instrumenata u 21. Vijeku, a godine 1982. uspostavljen je Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije prema ženama u svrhu praćenja primjene Konvencije.

Pored ovog izvornog naziva u upotrebi su još i nazivi: Povelja ženskih prava ili Ženska konvencija. CEDAW konvencija na snagu je stupila kao Međunarodni ugovor 03. septembra 1981. godine, nakon što ju je ratifikovalo dvadeset zemalja. Bosna i Hercegovina je jedna od zemalja potpisnica, a Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama je sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine.

Uz CEDAW Konvenciju generalna skupština UN usvojila je i Opcioni protokol², i to 1999. godine, a koji je Bosna i Hercegovina takođe ratifikovala što omogućuje građanima i građankama podnošenje direktnih žalbi UN Komitetu.

U Opštoj preporuci broj 19 – Nasilje nad ženama, Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena skreće pažnju na nasilje zasnovano na razlici polova kao „oblik

¹ https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/Documents/CEDAW_308094062.pdf

² https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW-odluke-prelom-A5_final.pdf

diskriminacije koji ozbiljno umanjuje mogućnosti da žene koriste prava i slobode na osnovu ravnopravnosti sa muškarcima”³. Lista dužnosti koju predviđa Opšta preporuka broj 19 podrazumijeva i obavezu države da preduzme sve pravne i druge mjere neophodne za obezbjeđenje efikasne zaštite žena od nasilja zasnovanog na polu uključujući i kaznene sankcije, građanske pravne lijekove i mjere kompenzacije kojima se žene štite od svih vidova nasilja.

„Svaka razlika, isključenje ili ograničenje na osnovu pola, što ima za posljedicu ili cilj da ženama ugrozi ili onemogući priznavanje, ostvarivanje ili uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, a na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena.“, je definicija diskriminacije žena određena u članu 1. CEDAW Konvencije. Polazeći od ove definicije i zasnivajući na njoj zakonski okvir po pitanju ravnopravnosti polova Bosna i Hercegovina je 2003. godine usvojila svoj Zakon o ravnopravnosti polova, koji je mijenjan 2009. godine, da bi 2010. godine bio kreiran prečišćeni tekst ovog Zakona⁴.

Zakon obavezuje sva državna tijela na svim nivoima organizacije vlasti, i tijela lokalne samouprave, uključujući zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, političke stranke, pravna lica s javnim ovlaštenjima, pravna lica koja su u vlasništvu ili pod kontrolom države, entiteta, kantona, grada ili opštine ili nad čijim radom javni organ vrši kontrolu, da osiguraju i promovišu ravnopravnu zastupljenost polova u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju.

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici⁵ usvojena je u aprilu 2011. godine, a najčešće je u upotrebi pod nazivom Istanbulska konvencija.

Istanbulska konvencija prvi je pravno obvezujući instrument koji stvara sveobuhvatni pravni okvir i pristup borbi protiv nasilja nad ženama. Usmjerena je na sprečavanje nasilja u

³ <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1te-preporuke-Komiteta-za-ukidanje-svih-oblika-diskriminacije-%C5%BEena.pdf>

⁴ Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ broj 32/10)

⁵ Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (“Službeni glasnik BiH” – Međunarodni ugovori, broj 19/13)

porodici, zaštitu žrtava i procesuiranje učinioca nasilja. Konvencija definiše nasilje nad ženama kao kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije.

Član 3. Konvencije definiše ključne pojmove:

- *nasilje nad ženama* - predstavlja "kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena i podrazumijeva sve postupke na temelju pola koji dovode ili bi mogli dovesti do tjelesne, seksualne, psihološke ili ekonomske štete ili patnje žene uključujući prijetnje takvim djelima, prisiljavanje ili samovoljno lišavanje slobode, bilo da se događa u javnom ili privatnom životu",
- *nasilje u porodici* - "sva djela tjelesnog, seksualnog, psihološkog ili ekonomskog nasilja koje se javljaju u porodici, domaćinstvu ili između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, bez obzira na to da li počinitelj dijeli prebivalište sa žrtvom ili ne",
- *rod* - "društveno izgrađene uloge, ponašanja, aktivnosti i atributi koje određeno društvo smatra prikladnim za žene i muškarce",
- *rodno uslovljeno nasilje nad ženama* - "nasilje koje je usmjereno protiv žene jer je žena ili koja nesrazmjerno utiče na žene".

Bosna i Hercegovina je pristupila i ratifikovala Istanbulsku konvenciju i njene norme su obavezujuće za sve nivoe vlasti. U Bosni i Hercegovini Istanbulska konvencije je stupila na snagu 01. avgusta 2014. godine.

Konvencija propisuje da je nasilje prema ženama kršenje osnovnih ljudskih prava i oblik diskriminacije žena i daje cjelokupan pregled zakonskih i drugih mjera koje države članice treba da preduzmu u cilju potpune i efikasne zaštite žrtava svih oblika nasilja prema ženama, uključujući i nasilje u porodici.

Kao okvir državnih mjera za eliminaciju rodno zasnovanog nasilja predviđene su ključne oblasti: Integrisane politike i prikupljanje podataka, Prevencija i Zaštita i podrška. U okviru zaštite i podrške naročito se izdvaja prepoznavanje sigurnih kuća i besplatnih telefonskih linija za pomoć. U vezi sa tim, „Članice će preduzeti sve neophodne zakonodavne ili druge mjere kako bi omogućile otvaranje odgovarajućih, lako dostupnih sigurnih kuća u dovoljnom broju za bezbjedan smještaj i proaktivnu pomoć žrtvama nasilja, posebno ženama i njihovoj djeci“⁶. Takođe, „Članice će preduzeti neophodne zakonodavne ili druge mjere za uspostavljanje non-stop (24 sata dnevno) besplatne telefonske linije za pomoć koja pokriva

⁶ Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici, član 23. – Sigurne kuće

cijelu zemlju, radi davanja savjeta pozivaocima u vezi sa svim vidovima nasilja obuhvaćenih ovom Konvencijom povjerljivo, odnosno čuvajući njihovu anonimnost.“⁷

Konvencija posebnu pažnju posvećuje procjeni rizika i upravljanju rizikom, pa se navodi da „Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da nadležni organi obave procjenu rizika od smrtnosti, ozbiljnosti situacije i rizika od ponavljanja nasilja s ciljem upravljanja rizikom i, ako je neophodno, koordinisanog osiguranja i podrške.“⁸

Ono što je najvažnije, a to je da Konvencija državama članicama propisuje obaveznu uključenost svih struktura društva u krajnju eliminaciju rodno zasnovanog nasilja, a koje se prije svega tiče zajedničke reakcije u pojedinačnim slučajevima i dugoročne promjene stavova o nasilju prema ženama kao društveno neprihvatljivoj pojavi. Upravo ovaj segment značajno je uticao na lobiranje nevladinog sektora u smislu unapređenja zakonskog okvira za što svrsishodnije regulisanje u slučajevima nasilja nad ženama. To je u uveliko dalo rezultate na području Republike Srpske gdje su u septembru 2019. godine usvojene izmjene i dopune Zakona o zaštiti od nasilja u porodici koje se imaju smatrati za bitne po različitim pitanjima, a posebno po pitanju multisektorske saradnje. Kao ključni akteri u lancu podrške, a koji su zaduženi za zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici i ženama žrtvama nasilja, prepoznaju se: policija, pravosuđe, službe socijalne zaštite, službe pravne pomoći, zdravstvene i obrazovne ustanove, specijalizovane usluge podrške za žrtve (sigurne kuće, SOS telefon,...) i nevladine organizacije.

ZAKONSKI OKVIR PODRŠKE I POMOĆI ŽRTVAMA NASILJA U REPUBLICI SRPSKOJ

Republika Srpska je prvi Zakon o zaštiti od porodičnog nasilja dobila 2005. godine. To je bilo prvi put da je porodično nasilje prepoznato kao nasilje kroz određeni zakonski okvir na ovom području. Iako je Zakon predstavljao značajan pomak na polju ljudskih prava, ipak je imao značajne nedostatke. To se naročito odnosilo na nedovoljnu regulisanost pomoći i podrške

⁷ Isto, član 24. - Besplatne telefonske linije za pomoć

⁸ Isto, član 51. - Procjena rizika i upravljanje rizikom

koja se pružala žrtvama u okviru sigurnih kuća u Republici Srpskoj, koje su bile uspostavljene još prije usvajanja Zakona⁹.

Snažnim zalagačkim akcijama nevladinog sektora, tačnije ženskih nevladinih organizacija, u Republici Srpskoj je 2012. godine usvojen novi zakonski akt – Zakon o zaštiti od nasilja u porodici¹⁰ koji je potom mijenjan i dopunjavan u tri navrata, i to 2013., 2015. i 2019. godine. Nakon donošenja Zakona usvojen je i niz podzakonskih akata i to:

Pravilnik o standardima za realizaciju rada sigurne kuće („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 25/13),

Pravilnik o načinu dojele sredstava sigurnim kućama („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 25/13),

Pravilnik o načinu sprovođenja zaštitne mjere – obavezan psihosocijalni tretman („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 111/14),

Pravilnik o sadržaju evidencije i izvještaja o nasilju u porodici („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 58/21).

Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske nasilje u porodici postoji ukoliko postoji osnov sumnje da je član porodice ili porodične zajednice izvršio radnje fizičkog, seksualnog, psihičkog i/ili ekonomskog nasilja, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičke, seksualne, psihičke i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice ili porodične zajednice¹¹.

Radnje nasilja u porodici¹² definisane ovim Zakonom su:

- primjena sile na fizički ili psihički integritet člana porodice ili porodične zajednice,
- postupanje koje može prouzrokovati ili izazvati opasnost da će prouzrokovati fizičku ili psihičku bol ili patnju člana porodice ili porodične zajednice,
- prouzrokovanje straha ili lične ugroženosti ili povrede dostojanstva člana porodice ili porodične zajednice ucjenom ili drugom prinudom,
- verbalni napad, vrijeđanje, psovanje, nazivanje pogrđnim imenima, te drugi načini grubog uznemiravanja člana porodice ili porodične zajednice,

⁹ Sigurna kuća UG „Budućnost“ počela je sa radom 2000. godine na osnovu rješenja Odjeljenja za privredu i društvene djelatnosti opštine Modriča kao prva sigurna kuća u Republici Srpskoj.

¹⁰ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019)

¹¹ Isto, član 6. stav 1.

¹² Isto, član 6., stav 2.

- seksualno nasilje,
- onemogućavanje pristupa zdravstvenoj zaštiti i njezi,
- praćenje i svi drugi slični oblici uznemiravanja člana porodice ili porodične zajednice,
- namjerno oštećenje ili uništenje imovine člana porodice ili porodične zajednice, zajedničke imovine, ili imovine u posjedu,
- uskraćivanje ili oduzimanje prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanje člana porodice ili porodične zajednice u odnosu zavisnosti ili podređenosti,
- vaspitanje djece na način ponižavajućeg postupanja,
- oduzimanje djece ili izbacivanje iz stana člana porodice ili porodične zajednice,
- iscrpljivanje radom, izgladnjivanjem, uskraćivanjem sna ili neophodnog odmora članu porodice ili porodične zajednice,
- nepridržavanje odluke nadležnog organa kojom je utvrđen lični kontakt djece sa roditeljima,
- zadržavanje putne isprave ili nekog drugog dokumenta člana porodice ili porodične zajednice,
- nasilna izolacija ili ograničenje slobode kretanja člana porodice ili porodične zajednice i
- svaka druga radnja koja predstavlja nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici.

Pod radnjom nasilja u porodici smatraju se i prijetnje navedenim radnjama.

Upravo ključne izmjene i dopune Zakona Narodna skupština Republike Srpske usvojila je 2019. godine, a koje su stupile na snagu 01. maja 2020. godine.

Jedna od ključnih izmjena je ta da se nasilje u porodici ima smatrati isključivo za krivično djelo. Ranije, nasilje u porodici moglo je biti tretirano kao prekršaj i kao krivično djelo što je dovodilo do nejednakog postupanja u istim ili sličnim situacijama.

Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici u Republici Srpskoj je krivično djelo i Krivičnim zakonikom Republike Srpske je definisano na sljedeći način¹³:

(1) Ko primjenom nasilja, prijetnjom da će napasti na život ili tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

¹³ Krivični zakonik Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 64/17, 104/18 - odluka US, 15/21 i 89/21) – član 190.

(2) Ako je pri izvršenju djela iz stava 1. ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo pogodno da tijelo teško povrijedi ili zdravlje naruši, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

(3) Ako je usljed djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su djela učinjena prema djetetu ili u prisustvu djeteta, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od dvije do deset godina.

(4) Ako je usljed djela iz st. 1, 2. i 3. ovog člana nastupila smrt člana porodice ili porodične zajednice, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od tri do petnaest godina.

(5) Ko prekrši zaštitne mjere ili hitne mjere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, kazniće se novčanom kaznom i kaznom zatvora do tri godine.

Podrška i pomoć na koju žrtve nasilja u Republici Srpskoj imaju pravo

Pozitivno pravni zakonski okvir u Republici Srpskoj daje nam odgovore koja to prava žrtve nasilja imaju u Republici Srpskoj, a takođe i na koju podršku i pomoć imaju pravo. Kao najznačajnija izdvajaju se sljedeća:

1. Pravo na privremeno zbrinjavanje u sigurnu kuću

U Registar sigurnih kuća u Republici Srpskoj upisane su tri sigurne kuće koju realizuju: Udružene žene Banja Luka, Budućnost Modriča i Lara Bijeljina.

„(1) Centar za socijalni rad, odnosno služba socijalne zaštite uz asistenciju policije može, uz prethodni pristanak žrtve nasilja u porodici, radi obezbjeđenja fizičke zaštite i ostvarivanja prava i interesa žrtve, donijeti rješenje o privremenom zbrinjavanju žrtve u sigurnu kuću.

(2) Žrtva nasilja u porodici, zbog pretrpljenog nasilja, straha i uznemirenosti, radi obezbjeđivanja fizičke zaštite i ostvarivanja svojih prava i interesa, kao i sprečavanja ponavljanja nasilja, ima pravo da podnese nadležnom centru za socijalni rad, odnosno službi socijalne zaštite zahtjev za korišćenje posebne mjere podrške - privremeno zbrinjavanje u sigurnu kuću.

(3) Sigurna kuća predstavlja posebnu mjeru podrške kojom se obezbjeđuje siguran smještaj i pomoć žrtvama nasilja u porodici, koju može realizovati pravno lice.

(4) Radi zaštite i obezbjeđenja žrtve, policija će otpratiti žrtvu u kuću, stan ili drugi stambeni prostor da bi ona uzela svoje i lične stvari drugih lica koja su s njom napustila taj prostor, a koje su neophodne za zadovoljenje svakodnevnih potreba.

(5) Mjera iz stava 1. ovog člana može se odrediti u trajanju koje je potrebno radi ostvarenja cilja mjere, s tim da ne može trajati duže od šest mjeseci.

(6) U opravdanim slučajevima trajanje mjere iz stava 1. ovog člana može se produžiti za još šest mjeseci, odnosno do završetka postupka i izvršenja rješenja kojim se učiniocu nasilja izriče zaštitna mjera.¹⁴

2. Pravo žrtve nasilja da bude informisana

Svi subjekti zaštite dužni su žrtvama nasilja dati osnovne informacije o njihovim pravima.¹⁵ Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici kao subjekti zaštite prepoznati su: pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova (policija), tužilaštvo, centri za socijalni rad, odnosno službe socijalne zaštite, zdravstvene i obrazovne ustanove i nadležni sud. Žrtve nasilja imaju pristup svim subjektima zaštite i oslobođene su svih troškova postupka.

3. Pravo na besplatnu pravnu pomoć

Žrtve nasilja imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć, a s ciljem ostvarivanja svojih prava. U postupcima ostvarivanja svojih prava i zaštite žrtve imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć u skladu sa propisima kojima se reguliše oblast besplatne pravne pomoći¹⁶. Organ nadležan za pružanje besplatne pravne pomoći je Centar za pružanje besplatne pravne pomoći, dok se pravo na pružanje besplatne pravne pomoći, u krivičnom i prekršajnom postupku ostvaruje u skladu sa odredbama zakona kojima se uređuju krivični postupak i uređuju prekršaji. Ostvarivanje prava na besplatnu pravnu pomoć, u skladu sa Zakonom o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć u Republici Srpskoj, ne ograničava pružanje pravne pomoći drugim službama, organima i organizacijama osnovanim u skladu sa zakonom.

4. Pravo žrtve nasilja na psihološku i socijalnu pomoći podršku

Nasilje u porodici najčešće prati dugogodišnja trauma kojoj je žrtva izložena, a nerijetko uz nju i indirektno djeca. Psihološka podrška je nužna, a od pravovremene psihološke podrške

¹⁴ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni glasnik Republike Srpske", br.: 102/12, 108/13, 82/15 i 84/19) – član 15.

¹⁵ Isto, član 10.

¹⁶ Zakonom o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć u Republici Srpskoj („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 67/20)

najčešće zavisi mogućnost za izlazak žrtve iz kruga nasilja, budući da je žrtvama neophodno da se osnaže kako bi prevazišle situaciju u kojoj su se našle. Po prijavi učinjenog nasilja, nadležni policijski službenik odmah kontaktira nadležni centra za socijalni rad u čijem je mandatu socijalni rad, psihosocijalna pomoć i podrška. Ova pomoć uključuje izradu individualnog plana pomoći žrtvi (koji sadrži mjere koje je potrebno preduzeti u okviru socijalne, dječije i zdravstvene zaštite), pri čemu naročito treba voditi računa da li je žrtva dijete.

5. Pravo žrtve na hitnost postupnja u predmetima nasilja u porodici

Subjekti zaštite dužni bez odlaganja obezbijediti hitno rješavanje predmeta nasilja u porodici, vodeći računa da su interes i dobrobit žrtve prioritet u tim postupcima, a naročito ako je žrtva dijete, starije lice, lice sa invaliditetom i lice pod starateljstvom¹⁷. Radi otklanjanja neposredne opasnosti po fizički i psihički integritet, radi sprečavanja ponavljanja nasilja i garantovanja bezbjednosti žrtve, učiniocu nasilja u porodici mogu se izreći hitne mjere zaštite prije pokretanja postupka ili u toku postupka. Pravo da traže od suda izricanje zaštitnih mjera i hitnih mjera zaštite imaju žrtva nasilja, policija i centar za socijalni.

Hitne mjere zaštite su: a) udaljenje učinioca nasilja iz stana, kuće ili drugog stambenog prostora i/ili b) zabrana približavanja i kontaktiranja učiniocu nasilja sa žrtvom nasilja u porodici. Pored hitnih, učiniocu nasilja u porodici se mogu izreći i zaštitne mjere, a njihova svrha jeste da se osigura nužna zaštita i bezbjednost žrtve, te otklone stanja ili uslovi koji mogu biti od uticaja ili mogu pogodovati ili podsticajno djelovati da učinilac ubuduće vrši radnje nasilja u porodici¹⁸.

Zaštitne mjere su: a) udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora; b) zabrana približavanja žrtvi nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici (u daljem tekstu: zabrana približavanja žrtvi); v) zabrana uznemiravanja ili uhođenja žrtve nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici; g) obavezan psihosocijalni tretman i d) obavezno liječenje od zavisnosti¹⁹.

¹⁷ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni glasnik Republike Srpske", br.: 102/12, 108/13, 82/15 i 84/19) – član 11.

¹⁸ Isto, član 13.

¹⁹ Isto, član 23.

6. *Pravo žrtve nasilja na medicinsku zaštitu*

Žrtva nasilja ima pravo na besplatan ljekarski pregled radi utvrđivanja postojanja povreda fizičkog ili psihičkog integriteta²⁰.

7. *Pravo žrtve nasilja na pratnju lica od povjerenja*

Žrtva nasilja ima pravo na pratnju lica od povjerenja²¹. Riječ je o licu koje žrtvi pruža emotivnu, moralnu i psihičku podršku i ne može u njeno ime preduzimati pravne radnje. Ovo lice žrtva nasilja može izabrati prije ili u toku postupka, a koje će biti prisutno tokom jednog ili više postupaka ili radnji u vezi sa zaštitom od nasilja u porodici. Cilj uvođenja ovog instituta je da žrtva nasilja ne prolazi sama kroz sistem u procesima ostvarivanja svojih prava. Prisustvo lica od povjerenja se, od strane službenog lica konstatuje se na adekvatan način (službena zabilješka, zapisnik i sl). Takođe, žrtve nasilja u situacijama u kojima su stranke u postupku radnje mogu preduzimati lično ili preko punomoćnika. Punomoćnik je pravno lice po izboru žrtve nasilja u porodici.

8. *Pravo žrtve na tajnost i povjerljivost postupaka*

O žrtvi ili učiniocu nasilja u porodici ne smije se javno objaviti informacija na osnovu koje se može prepoznati žrtva ili član porodice žrtve, osim ako je punoljetna žrtva s tim izričito saglasna²². Obaveza poštovanja ovog prava žrtve je neupitna.

9. *Pravo žrtve nasilja na socijalno stanovanje*

Žrtve nasilja u porodici prepoznate su kroz relevantnu zakonsku regulativu koja reguliše socijalno stanovanje, odnosno, stambeno zbrinjavanje. Socijalno stanovanje, prema Zakonu o socijalnom stanovanju Republike Srpske²³ je stanovanje određenog standarda, koje se, uz podršku javnog sektora, obezbjeđuje fizičkim licima koja iz različitih, a prvenstveno ekonomskih, socijalnih i zdravstvenih razloga, nisu u mogućnosti da samostalno riješe stambeno pitanje na tržištu. Stambeno zbrinjavanje obezbjeđuje se dodjelom stambene

²⁰ Isto, član 12. stav 3.

²¹ Isto, član 21a

²² Isto, član 22.

²³ Zakon o socijalnom stanovanju Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 54/19)

jedinice u neprofitni zakup, na određeno vrijeme, uz sigurnost korišćenja, dok traju potrebe za stambenim zbrinjavanjem i uz ispunjenost opštih i posebnih uslova utvrđenih ovim zakonom.

MAPIRANJE OPŠTIH I SPECIJALIZOVANIH SERVISA PODRŠKE I POMOĆI

U smislu mapiranja opštih i specijalizovanih servisa podrške i pomoći, kao što je već napomenuto, izvršena je analiza podataka u ciljanim lokalnim zajednicama obuhvaćenim projektom.

Kao opšti servisi prepoznaju se: ustanove socijalne zaštite, zdravstvene ustanove, policija i pravosudni organi, centri za zaštitu mentalnog zdravlja, centri za pružanje besplatne pravne pomoći i gradska/opštinska uprava, s tim što se opština Stanari kao mlada opština u nedostatku servisa i dalje naslanja na grad Doboju.

Specijalizovane servise podrške pružaju organizacije civilnog društva. Na području grada Doboja i opštine Stanari ne postoje organizacije civilnog društva koje pružaju pomoć i podršku žrtvama porodičnog nasilja. Opština Stanari je upućena i koristi usluge sigurne kuće Udruženja građana „Budućnost“ iz Modriče dok je grad Doboju u nekoliko navrata koristio kapacitete sigurne kuće u Banja Luci, ali ne i sigurne kuće u Modriči.

Dakle, vezano za obavezu *usklađenog i koordinisanog djelovanja na nivou lokalne zajednice* kada su u pitanju slučajevi nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja, analizom dobijenih podataka utvrđeno je da u obje lokalne zajednice postoji saradnja subjekata zaštite, ali da ne postoje protokoli koji tu saradnju definišu, nego se saradnja odvija isključivo na osnovu Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

U gradu Doboju lokalni protokol o saradnji, dakle, ne postoji, ali je imenovana radna grupa za izradu lokalnih protokola o saradnji i sam dokument (protokol) je trenutno u postupku izrade. Prema podacima koji dolaze od strane organizacija civilnog društva u Doboju iste nisu uključene u ovaj proces.

U opštini Stanari takođe ne postoji protokol o postupanju subjekata zaštite i takođe je u fazi izrade. Trenutno postoji radni materijal na kojem se usaglašavaju subjekti zaštite.

Organizacije civilnog društva nisu uključene u ovaj proces, ali predstavnici opštine ne vide problem da se uključe.

U segmentu obaveze *informisanja žrtve o njenim pravima*, svi ispitanici su naveli da žrtve informišu o njihovim pravima u obje ciljane lokalne zajednice.

U gradu Doboju obzirom da protokol još uvijek nije potpisan žrtve se kod Centra za socijalni rad Doboje informišu o svojim pravima i mjerama zaštite, a multisektorska saradnja iako neformalna, funkcioniše u praksi. Edukacija stručnih radnika se odvija u vidu seminara i webinarata, a u posljednje tri godine prošlo ju je 5 stručnih radnika Centra za socijalni rad Doboje.

U opštini Stanari, takođe, žrtve nasilja osnovne informacije dobijaju od Centra za socijalni rad Stanari. Programi edukacije im nisu dostupni i u posljednje tri godine niko od zaposlenih nije prošao edukacije koje se odnose na unapređenje efikasnosti podrške preživjelim nasilja.

U obje situacije nedovoljno je jasno šta to informisanje uključuje, dok organizacije civilnog društva navode da je informisanje različito u zavisnosti od postupajućeg službenika, spremnosti na dijeljenje informacija te senzibilnosti i edukovanosti službenika/ce za postupanje sa preživjelim. Edukacija se uviđa kao nedovoljno iskorišten potencijal u okviru obje lokalne zajednice.

Pristup *uslugama zdravstvene zaštite* u obje lokalne zajednice se odvija bez problema. Zdravstvene ustanove pružaju pomoć i podršku prema protokolima svoje ustanove. Zdravstvene ustanove su uključene u momentu kada se nasilje desi i riječ je o zbrinjavanju povreda i hitnih medicinskih stanja, ali i podršci psihijataru, psihologa ili socijalnih radnika. Ne postoji osoblje koje se isključivo bavi preživjelim rodno zasnovanog nasilja.

Vezano za *usluge pravne pomoći i pravnog savjetovanja* preživjele nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja ove usluge ostvaruju u kancelariji Centra za pružanje pravne pomoći – kancelarija u Doboju. Pravo se ostvaruje u skladu sa Zakonom o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć Republike Srpske. Usluge koje su dostupne žrtvama nasilja u porodici su: opšte obavještenje o pravima i obavezama, pravni savjet i pomoć u popunjavanju obrazaca, pravna pomoć u sačinjavanju svih vrsta pismena, pravna pomoć u postupcima mirnog rješavanja spora (medijacija) u skladu sa zakonom, zastupanje na sudu, sačinjavanje apelacija.

Stanovnice ovih lokalnih zajednica pravno savjetovanje mogu dobiti i od strane UG „Budućnost“ Modriča, iako su neznatno teritorijalno udaljeni. UG „Budućnost“ ima značajan broj korisnika usluga besplatnog pravnog savjetovanja iz ovih lokalnih zajednica zbog povjerenja koje imaju prema organizaciji.

U 95% slučajeva riječ je o nezaposlenim korisnicama usluga koje nemaju sredstva za život ili su njihova sredstva minimalna budući da prihod ostvaruju na osnovu sporadičnih dnevnica. Najčešći oblici pružene podrške su: nasilje u porodici, razvod braka i podjela bračne stečevine, izdržavanje djece i bračnog supružnika, ostvarivanje prava iz socijalne i dječije zaštite i sl.

Specijalizovane usluge podrške – zbrinjavanje u sigurnu kuću je usluga podrške koja ne postoji na području ciljanih lokalnih zajednica jer u njima ne postoje registrovane sigurne kuće za smještaj žrtava nasilja u porodici. Najbliža sigurna kuća je sigurna kuća UG „Budućnost“ iz Modriče koja primarno zbrinjava žrtve sa dobojske regije.

U 2020. godini kod Centra za socijalni rad Doboj je evidentirano ukupno 90 žrtava porodičnog nasilja, dok se u prvoj polovini 2021. godine ovom Centru obratilo ukupno 50 žrtava. Navedenim ciframa odgovara određen broj maloljetnih lica koje su bile indirektno žrtve porodičnog nasilja. Tokom 2020. godine u sigurnu kuću posredstvom ovog Centra smješteno je 5 žrtava od čega jedno maloljetno dijete, dok u prvoj polovini 2021. godine nije bilo smještaja u sigurnu kuću. Nijedna žrtva nasilja nije bila smještena u sigurnu kuću u Modriči, a ne postoji podatak u koju sigurnu kuću su žrtve smještene.

Centru za socijalni rad Stanari tokom 2020. godine obratile su se ukupno 2 žrtve porodičnog nasilja, dok se u prvoj polovini 2021. godine Centru obratila jedna žrtva. Nema podataka o zbrinjavanju u sigurnu kuću.

Cilj sigurne kuće je da se brzo obezbjedi fizička sigurnost od nasilnika u bezbjednom smještaju, 24 sata dnevno. Smještaj je cjelodnevni i omogućava zadovoljavanje svih osnovnih životnih potreba. Smještaj žena i djece žrtava nasilja u porodici finansira se iz budžeta Vlade Republike Srpske u omjeru od 70% cijene zbrinjavanja, a 30% cijene zbrinjavanja iz budžeta lokalne zajednice iz koje dolazi žrtva. Prepreka za smještaj je neprepoznavanje žrtve kroz sistem i izostanak Rješenja o priznavanju prava na smještaj u sigurnu kuću. Sigurne kuće imaju značajnu ulogu u reintegraciji preživjele u lokalnoj zajednici budući da provode specijalizovane programe ekonomskog osnaživanja ali i druge podrške za zapošljavanje i samozapošljavanje.

Uopšteno rečeno, a vezano za opšte i posebne specijalizovane servise, potrebno je jačati saradnju vladinog i nevladinog sektora, a radi pravednijeg provođenja zakona i unapređenja sveukupnog položaja žrtava rodno zasnovanog nasilja uopšte, a posebno i na lokalnom nivou.

PROŠIRENA PRAVA ODREĐENA ODLUKAMA JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE

Kada govorimo o proširenim pravima određenim odlukama jedinica lokalne samouprave, u ovom slučaju grada Doboj i opštine Stanari, moramo istaći da su prikupljeni podaci o postojanju pomenutih odluka.

Na području grada Doboja ne postoji donijeta odluka o proširenim pravima iz oblasti socijalne zaštite, pa tako ni odluka o prepoznatim proširenim pravima za rehabilitaciju i reintegraciju preživjelih rodno zasnovanog nasilja. Ne postoji nijedna odluka kojom su proširena prava usmjerena na žrtve porodičnog nasilja. Žene nisu vidljive po tom pitanju, ali postoji cijeli niz institucija koje mogu odgovoriti na ove zadatke. Kako predstavnici službi grada Doboja ističu, iako ne postoje konkretne odluke ovog tipa, ženama žrtvama nasilja se prioritarno pomaže.

Na području opštine Stanari postoji Pravilnik za dodjelu jednokratne novčane pomoći iz budžeta Opštine, namijenjen socijalno ugroženim građanima²⁴. Proširena prava koja su definisana su:

- Jednokratna novčana pomoć za: liječenje teško oboljelog lica, liječenje ili oporavak lica ometenih u psihofizičkom razvoju, zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, otklanjanje posljedica elementarnih nepogoda na stambenim objektima, pomoć zbog otpusta iz socijalne ustanove ili zatvora, smrt jednog ili više članova porodice, nabavka pokućstva, troškovi komunalnih usluga, sanacija stambenih objekata, pomoć za školovanje djece; i
- Jednokratna pomoć u naturi: humanitarni paket za povratnike, izbjegla i raseljena lica.

Ova prava ne odnose se isključivo na žene žrtve nasilja, ali se prioritarno priznaju ženama žrtvama nasilja, kako navode iz opštine Stanari.

²⁴ Pravilnik za dodjelu jednokratne novčane pomoći iz budžeta Opštine, namijenjen socijalno ugroženim građanima, broj: 01-020-28/18 od 18.04.2018. godine ("Službeni glasnik Opštine Stanari" broj 13/18)

U ovom smislu konstatuje se da nije vidljivo da su žene žrtve nasilja i nasilja u porodici prepoznate kao kategorija korisnica koju treba posebno podržati. Predstavnici subjekata zaštite grada Doboja i opštine Stanari ističu da žene žrtve nasilja u porodici i žrtve rodno zasnovanog nasilja prioritetno se pomažu, ali da to nije vidljivo jer nije nigdje jasno propisano. Međutim, prilikom postupanja subjekata zaštite one jesu prioritet.

Iz organizacija civilnog društva napominje se kako u ovim lokalnim zajednicama nema dovoljno nevladinih organizacija koje se bave ženskim ljudskim pravima. Smatraju da su naročito ugrožena prava žena sa invaliditetom te da proživljavaju nasilje, ali čute više nego zdrave žene. Takođe, za njih su otežani procesi reintegracije i repatrijacije zbog specifičnosti njihovog položaja.

Važno je napomenuti i značaj Zakona o socijalnom stanovanju kojim se uređuje sistem socijalnog stanovanja, nosioci realizacije socijalnog stanovanja, korisnici prava na socijalno stanovanje, opšti i posebni uslovi, postupak i način dodjele, upravljanje, održavanje, svojina i raspolaganje stambenim jedinicama, zakupnina i obaveze plaćanja, izvori finansiranja izgradnje i obezbjeđivanja stambenih jedinica za socijalno stanovanje, nadzor i druga pitanja od značaja za socijalno stanovanje u Republici Srpskoj²⁵. U smislu ovog zakona riječ je o postojanju određenog standarda, gdje se uz podršku javnog sektora, obezbjeđuje fizičkim licima koja iz različitih, a prvenstveno ekonomskih, socijalnih i zdravstvenih razloga, nisu u mogućnosti da samostalno riješe stambeno pitanje na tržištu. Stambeno zbrinjavanje obezbjeđuje se dodjelom stambene jedinice u neprofitni zakup, na određeno vrijeme, uz sigurnost korišćenja, dok traju potrebe za stambenim zbrinjavanjem i uz ispunjenost opštih i posebnih uslova utvrđenih ovim zakonom²⁶. Žrtve nasilja u porodici su prepoznate kroz ovaj zakon jer imaju prednost pri korištenju stambene jedinice ukoliko pri ocjeni imaju jednak broj dodjeljenih bodova kao i pripadnici drugih kategorija²⁷.

Gradska uprava Doboje i opštinska uprava Stanari, a u saradnji sa nadležnim centrima za socijalni rad predviđaju opcije stambenog zbrinjavanja onih kategorija koje na to pravo imaju s tim što opštinska uprava Stanari, u pomenutom smislu, navodi i konkretne vidove pomoći ženama žrtvama nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja ističući da je riječ o direktnoj podršci za ženu žrtvu nasilja prilikom izlaska iz sigurne kuće.

²⁵ Zakon o socijalnom stanovanju („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 54/19), član 1.

²⁶ Isto, član 2 i 3.

²⁷ Isto, član 12. Stav 1.

PREPORUKE I SMJERNICE:

- Kreirati mehanizme saradnje u gradu Doboju i opštini Stanari, a definisane u okviru jasnih dokumenata – protokola o postupanju i saradnji subjekata na zaštiti žrtava nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja koji uključuju jasno definisane podjele odgovornosti za svakog od subjekata zaštite u lancu podrške. Ovo ujedno predstavlja i ispunjenje zakonske obaveze koja postoji prema članu 11. stav 3. Zakona o zaštiti od nasilja u porodici;
- Dati jasne smjernice postupajućim službenicima/cama šta sve uključuje informisanje preživjele nasilja i podsticati ih na širinu informisanja, dakle, o postojanju i opštih i proširenih prava za preživjele, ali i razviti module za obuke postupajućih službenika/ca u slučajevima nasilja, kako bi se obezbjedio efektivniji odgovor na nasilje;
- Omogućiti jasniji protok informacija između zdravstvene ustanove i ostalih subjekata u lancu podrške, uz edukaciju većeg broja zdravstvenih radnika koji ostvaruju prvi kontakt sa žrtvom;
- Edukacija pravnika/ca pri Centru za pružanje za pružanje besplatne pravne pomoći za pružanje pravne pomoći žrtvama nasilja u porodici i uopšte žrtvama rodno zasnovanog nasilja, ali i službenika pri drugim institucijama;
- Omogućiti stabilno i kontinuirano finansiranje smještaja žrtava nasilja sa područja grada Doboja i opštine Stanari u sigurnu kuću za smještaj žrtava nasilja u porodici po principu najboljeg interesa žrtve, uz kreiranje privremenih smještaja po izlasku iz sigurne kuće, kao i mjera rehabilitacije i reintegracije preživjele rodno zasnovanog nasilja;
- Posebnu pažnju obratiti na preživjele nasilja koje ulaze u kategoriju osoba sa invaliditetom, jer su im brojne usluge otežano dostupne, a kao najčešći razlog navode se: postojanja barijera za pristup, nedostatak čula vida, sluha, govora i sl. zbog čega imaju otežan pristup servisima koji pružaju podrške i zbog čega otežano prijavljuju nasilje koje proživljavaju;
- Donijeti Odluku o proširenim pravima grada Doboja koja uključuje jasno vidljiva prava žena žrtava rodno zasnovanog nasilja, te revidirati Pravilnik za dodjelu jednokratne novčane pomoći iz budžeta Opštine, namijenjen socijalno ugroženim

građanima opštine Stanari kako bi u njemu bile vidljive pomoći za žrtve rodno zasnovanog nasilja;

- Inicirati aktivnosti ekonomskog osnaživanja kao ključnog segmenta u rehabilitaciji i reintegracije žrtava rodno zasnovanog nasilja, razvoj socijalnog stanovanja, ali i drugih vidova preživjelih žrtava nasilja u porodici;
- Uspostaviti i održavati funkcionalnim kolaborativno djelovanje organizacija civilnog društva s ciljem međusobnog jačanja u odgovoru na nasilje putem zajedničkih zalagačkih aktivnosti;
- U okviru proširenih prava predvidjeti privremeno stambeno zbrinjavanje žrtve nasilja, kako bi po izlasku iz sigurne kuće mogla započeti samostalan život nezavisno od nasilničke zajednice.

REFERENCE

1. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019)
2. Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ broj 32/10)
3. Krivični zakonik Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj: 64/17, 104/18 - odluka US, 15/21 i 89/21)
4. Zakon o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć u Republici Srpskoj („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 67/20)
5. Zakon o socijalnom stanovanju Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 54/19)
6. Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja prema ženama i nasilja u porodici (“Službeni glasnik BiH” – Međunarodni ugovori, broj 19/13)
7. Pravilnik za dodjelu jednokratne novčane pomoći iz budžeta Opštine, namijenjen socijalno ugroženim građanima, broj: 01-020-28/18 od 18.04.2018. godine (“Službeni glasnik Opštine Stanari” broj 13/18)
8. https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/Documents/CEDAW_308094062.pdf
9. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CEDAW-odluke-prelom-A5_final.pdf
10. <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1te-preporuke-Komiteta-za-ukidanje-svih-oblika-diskriminacije-%C5%BEena.pdf>